

ЧИСТЯКОВА Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права ЄС та порівняльного правознавства (Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 350:5:340.115.81'22(43.5)

**ВИКОРИСТАННЯ СЕМІОТИЧНОГО ПІДХОДУ
У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОНАВСТВІ: КЛЮЧОВІ НАПРЯМКИ**

У статті визначаються напрямки порівняльно-правової науки, які у разі залучення до методології порівняльного правознавства семіотичного підходу будуть розвиватися на новому якісному рівні.

Ключові слова: семіотичний підхід, методологія порівняльного правознавства, правовий знак, правовий код.

В статье определяются направления сравнительно-правовой науки, которые в случае внедрения в методологию сравнительного правоведения семиотического подхода будут развиваться на новом качественном уровне.

Ключевые слова: семиотический подход, методология сравнительного правоведения, правовой знак, правовой код.

The article identifies areas of comparative law science, which, in case of introduction of semiotic approach to methodology of comparative law, will develop on a new qualitative level.

Key words: semiotic approach, methodology of comparative law, legal sign legal code.

Вступ. Порівняльно-правова наука на сьогоднішньому етапі свого розвитку постійно залучає нові методологічні підходи, які удосконалюють якість наукових досліджень. На думку професора Дамірлі на сучасному етапі розвитку правової науки є необхідним доповнювати методологію досліджень широким колом підходів і методів [1, с. 92]. Одним із нових методологічних підходів, які можна використовувати для проведення порівняльно-правових досліджень, є семіотичний, який не досить широко використовується в українській правовій науці.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних напрямків використання семіотичного підходу в порівняльно-правовому пізнанні.

Результати дослідження. Семіотика – молода наукова дисципліна. Вона сформувалася лише на межі ХІХ–ХХ ст. Як відмічає Ю. Степанов, семіотика знаходить свої об'єкти скрізь, всюди її безпосереднім предметом є інформаційна система, тобто система, що несе інформацію, і елементарне ядро такої системи – знакова система [2, с. 5]. Найбільш загальним коротким визначенням семіотики (грец. semeion – знак) є «наука про знаки».

Використання семіотичного підходу у порівняльно-правових дослідженнях має великі когнітивні та евристичні можливості. У даній роботі визначаються основні, найбільш очевидні та важливі напрямки використання семіотичного підходу в рамках порівняльного правознавства, отже їх перелік та характеристику не можна вважати вичерпними та необхідно у подальшому доповнювати.

Порівняльно-правові дослідження вимагають широкого ознайомлення з правовими системами всього світу, специфічними інститутами та нормами, що діють у рамках цих пра-

вових систем. Співвідношення національної правової системи із зарубіжними створює умови для більш чіткого виявлення її специфіки та особливостей. Перед будь-яким представником порівняльно-правової науки стоїть завдання правильно описати та охарактеризувати сутність правової системи не тільки рідної для нього (неї) держави, але й інших держав. Це завдання є одним із найскладніших у рамках порівняльно-правової науки.

У різних правових системах один і той же правовий знак може мати діаметрально протилежні значення. Це пояснюється низкою факторів, що вплинули на процес формування та функціонування конкретного правового знаку. Фактори впливу є різнобічними – це економіка, політична ситуація, культура, релігія, ідеологія, та мають характерні риси в кожній конкретній державі.

Використання семіотичного підходу дозволяє чітко визначити різницю між правовими знаковими конструкціями, що використовуються у різних правових системах. За допомогою виокремлення двох частин правових знакових конструкцій, а саме означуваної та означаючої¹, можна побачити значну різницю у сприйнятті одних правових знакових конструкцій у рамках різних правових систем. Використання цього підходу в рамках порівняльного правознавства таким чином дозволить на більш якісному рівні проводити аналіз досліджуваних правових систем, їх норм та інститутів, чітко відмежовувати схожі правові знакові конструкції одна від одної, засновуючись на характеристичні їх означуючої частини, аналізувати різницю у функціонуванні схожих правових інститутів у різних правових системах, виявляючи їх особливості у рамках кожної з них.

Визначенню відмінностей у сприйнятті правових знакових конструкцій в різних правових системах значною мірою сприяє також виокремлення та визначення особливостей коду правової реальності². В рамках порівняльно-правових досліджень реалізується комунікація різних правових систем, які подекуди використовують різні коди при формуванні та сприйнятті правових текстів. З точки зору теорії семіотики будь-який, у тому числі правовий, комунікативний акт виглядає так: намір особи А (адресата) передати особі Б (одержувачу) повідомлення В, канал зв'язку Г, яким передаватиметься повідомлення, і код Д. Код Д, зокрема, задає відповідність означуючих і означуваних, тобто задає набір знаків [3, с. 18]. При цьому, необхідно зважати, що код правової реальності, як правило, формується під впливом загальнокультурних, соціальних, політичних, ідеологічних, економічних та інших факторів. Так, правове повідомлення «право на життя» буде сприйнято по-різному в рамках романо-германської та ісламської правових систем, саме через різницю кодів (особливо ця різниця буде суттєвою в питанні визнання правомірності застосування смертної кари), що є одночасно проявом різниці в ідеології.

Важливим аспектом використання семіотичного підходу у порівняльному правознавстві є дослідження процесів уніфікації та гармонізації норм права. Оскільки правові системи не існують ізольовано і постійно взаємодіють одна з одною, ці процеси є повальними і охоплюють буквально всі сфери соціального життя, які регулюються правом.

Основним компонентом процесу уніфікації та гармонізації норм права різних правових систем є правовий знак (правові знакові конструкції). Дуже багато непорозумінь та складнощів у процесі уніфікації та гармонізації норм права може виникнути саме через невизначеність правових знаків, або різну їх інтерпретацію (предметну чи смислову) у представників різних правових систем. Тому видається за необхідне перед зведенням будь-яких норм права двох чи більше правових систем до їх однорідності чи формування спільності підходів та концепцій, проаналізувати правові знаки даних норм за допомогою семіотичного підходу.

¹ Див.: Чистякова Ю.В. Поняття «правовий знак» та його характеристика // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць / гол. ред. С.В. Ківалов; відп. за випуск Л.І.Кормич. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»; Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2011. – Вип. 43. – С. 45-56.

² Див.: Чистякова Ю.В. Код правової реальності: актуальність визначення / Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу, 21-22 травня 2011, м. Одеса. Т. 1 / відп. ред. д.ю.н. В.М. Дрьомін // Національний університет «Одеська юридична академія». – О.: Фенікс, 2011. – С. 407-409.

Характерним є те, що інколи процес уніфікації та гармонізації норм права може бути неможливим або ускладненим саме через різницю між однаковим означуванням та його різними означаючими в різних правових системах. Для того, щоб чітко визначити та охарактеризувати цю різницю, необхідно розглянути правові знаки, які підлягають зближенню, у процесі семіозису (процесі функціонування знаку). Процес семіозису правових знаків може не тільки продемонструвати різницю означаючих частин правового знаку, але й причину такої різниці, вплив на правові знаки соціальних, культурних, релігійних, економічних чинників тощо. Використання семіотичного підходу під час уніфікації та гармонізації норм права дозволить реалізовувати ці процеси не на поверховому рівні, а більш глибоко та якісно, враховуючи національні особливості правових систем, що зближуються.

Саме семіотичний підхід дозволить чітко побачити специфічні риси правових знаків, що залучені в процесі зближення правових систем. Розчленування правового знаку на його частини та детальне дослідження кожної із цих частин дозволить побудувати спільні або нові правові знакові конструкції, які не будуть суперечити правовим знаками правових систем, що задіяні у процесах уніфікації та гармонізації. На сьогоднішній час у світлі розширення процесів глобалізації та інтеграції проблема удосконалення методики уніфікації та гармонізації норм права вважається досить актуальною, а використання семіотичного підходу є одним із способів такого удосконалення.

Класифікація посідає важливе місце в науковій роботі юриста-компаративіста. Для порівняльного правознавства однією з головних і найбільш актуальних проблем є розробка класифікації правових систем, проте також часто здійснюються й класифікації окремих правових явищ (правових інститутів, джерел права, правових норм тощо).

Семіотичний підхід є важливим інструментом при здійсненні класифікації правових явищ у рамках порівняльного правознавства. При цьому можна цілком обґрунтовано визначити сам процес класифікації, як процес семіозису, тобто процес отримання певними поняттями, явищами знакової форми. Будь-яка класифікація являє собою сукупність знаків і, одночасно, нову знакову систему, яка розкриває порядок співвідношення між певною сукупністю знаків. Усі класифікації можна поділити на природні та штучні. Класифікацію будь-яких правових явищ слід віднести до штучної, оскільки вона є результатом роздумів та теоретичного аналізу, не можна говорити про основи для класифікації правових явищ, які існували б у реальному, матеріальному світі. Під час класифікації будь-яких правових явищ постійно звертаються до знакових конструкцій, яких вироблено розумом, тобто постійно перебувають у семіотичному просторі. Залучення семіотичного підходу при класифікації правових явищ сучасності може мати широкі евристичні можливості.

У залежності від типу взаємодії знаків в рамках класифікаційних одиниць А. Соломоник вважає за можливе виокремити три класи агрегатних станів класифікаційної системи [4, с. 133–138]:

1) зібрання знаків – у таких системах між знаками не спостерігається жодної ієрархічної залежності і, по суті, вони не розбиваються на класи, хіба що за найпримітивнішими і випадковими ознаками;

2) проміжний агрегатний стан – знаки в системах розподілено за класами, інколи можуть бути навіть ієрархічні відносини між знаками;

3) сильний агрегатний стан – зв'язок між знаками в системі дуже глибокий та структурований, за допомогою таких класифікаційних систем можна обробляти цілі пласти дійсності, які заковані за допомогою цих знаків. Такі системи вимагають найбільш ретельної класифікації включених до них знаків.

При класифікації правових явищ у порівняльно-правових дослідженнях може бути наявний кожен з агрегатних станів, у залежності від того, на яких засадах провадиться класифікація.

Так, слабкий агрегатний стан являє собою сукупність правових знаків, які структуровані за абсолютно довільними і незалежними від волі науковця ознаками. Ознака, за якою відбувається структурування знаків по групах, не вказує на іманентні властивості правових

знаків, а запозичується зі сторони, як правило, для потреб пошуку. Яскравим екземпляром подібного структурування правових систем є те, як вони розміщені у різного роду юридичних енциклопедіях, довідниках, наприклад, у довіднику, що вийшов за редакцією А.Я. Сухарева «Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник». У ньому всі правові знаки, які позначають національні правові системи, розміщено за алфавітним порядком. Такого роду списки є предтечами достовірно наукових класифікацій правових систем за ознаками і якостями, які іманентно їм властиві [5, с. 207]. Подібна класифікаційна система не може бути основною в рамках порівняльно-правової науки, оскільки не враховує внутрішніх особливостей (означувану частину правового знаку), а обмежується лише зовнішніми (означаючою частиною).

Проміжний агрегатний стан класифікаційної системи являє собою класифікацію правових систем, яка здійснюється на основі одного критерію. Класифікатор обирає одне або декілька взаємозв'язаних властивостей правових систем і розташовує їх по групах відповідно до прийнятого критерію. Ці групи можна порівнювати між собою, кожна з них відрізняється специфічними характеристиками, що дозволяють аналізувати і обробляти їх. Ми отримуємо наукову класифікацію даних об'єктів, з якою вже можна працювати. Прикладом подібної класифікаційної системи може стати класифікація правових систем за географічною ознакою. У такому разі всі правові знаки даної класифікації згруповуються за місцем їх розміщення (європейська, азійська, північноамериканська тощо групи правових систем), вони мають певні спільні риси та характеристики. Взагалі цей тип класифікації є найбільш використовуваним у наукових розробках [5, с. 209], але він є не повною мірою прийнятним для порівняльного правознавства, адже правові знаки, які класифікуються в рамках цієї науки (в конкретному випадку «правові системи») мають складний характер і не можуть групуватися за однією ознакою, оскільки така класифікаційна система буде поверховою та не буде нести в собі наукової цінності та новизни.

Для здійснення в рамках порівняльного правознавства класифікацій найбільш характерним є побудова класифікаційних систем саме третього типу, адже тільки тоді можна буде повністю відобразити складність та поліструктурність правових явищ та надати найбільш повну характеристику їх взаємозв'язків. Саме цей тип класифікаційних систем дозволяє у подальшому здійснювати переміщення об'єктів з однієї групи до іншої, що є особливо важливим, адже сучасні правові явища постійно змінюються та розвиваються за рахунок запозичень, інтеграції та глобалізації у правовому житті. Переміщення знаків відбувається, головним чином, як результат змін стану означуваного знаком об'єкта, ці трансформації відповідно відбиваються і в середині класифікаційної системи [5, с. 209].

При порівняльно-правових дослідженнях стає зрозуміло, що однією з найбільш актуальних проблем є проблема адекватного перекладу правових текстів, що належать до іншої правової системи. Порівняльний аналіз може здійснюватися виключно на основі точного перекладу юридичної термінології, що належить до різних правових систем.

Кожна мова створює своєрідну «мовленнєву картину світу», у тому числі і «правову мовленнєву картину світу». Будучи суб'єктивним відображенням правової реальності, «правова мовленнєва картина світу» матеріалізується в семіотично оформлених правових знаках та їх конструкціях. Проте слід погодитись з Ю.М. Лотманом, який відзначав, що при перекладі будь-якого тексту треба враховувати, що одиницею семіозису є не окрема мова, а весь характерний для даної культури семіотичний простір [6, с. 165]. Наявність різних правових систем засвідчує специфічність юридичного мислення, менталітету, правової культури, що притаманні тій чи іншій правовій системі, оскільки вони відображають специфічність мови, історії, культури певної держави. Отже, сукупність особливостей розвитку та існування конкретної країни, конкретного народу формує семіосферу.

Перекладач, на думку П. Торопа, одночасно зіштовхується з трьома семіосферами: семіосферою народу-носія мови оригіналу; семіосферою народу-носія мови перекладу; семіосферою самого перекладу, яка має в рівній частці належати першим двом семіосферам і одночасно не належати жодній з них [7]. Саме ця специфіка вимагає особливої ретельності, обізнаності та професійності перекладача.

При перекладі обов'язково необхідно враховувати контекст вживання правового знаку, що вимагає високої кваліфікації перекладача. При перекладі юридичних текстів необхідно також враховувати особливості вживання правових знаків, що зумовлюються різноманітними факторами (історичними, політичними, культурними тощо).

Семіотичний підхід дозволяє уникнути багатьох помилок і неточностей перекладу. Такі проблеми перекладу як термінозалежність, відсутність юрлінгвістичного апарату, використання різних термінів для позначення однакових явищ і навпаки використання однакових термінів для позначення різних явищ можуть бути вирішені на якісно новому рівні у разі застосування методологічного апарату семіотики. Саме завдяки виокремленню у тексті знакових конструкцій та їх означаючих та означуваних можна точно осягнути суть явища, що описується в тексті і здійснити правильний та еквівалентний переклад.

Подальше залучення семіотики при перекладі правових текстів дозволить більш точно охарактеризувати правові явища інших правових систем, здійснювати правильне тлумачення права, досконало провадити діяльність із гармонізації і уніфікації права.

Аналіз різноманітних правових конструкцій за допомогою семіотичного підходу дозволяє всебічно вивчити їх не тільки в сьогоденні, але й в історичній ретроспективі. З використанням цього підходу можна чітко простежити процес розвитку конкретного правового знака, проаналізувавши зміну його означаючої чи означуваної частин в часі. При цьому важливу роль відіграє діахронний порівняльно-правовий аналіз, який дозволяє зосередитися не на самому об'єкті, а на процесі його розвитку, вивчаючи послідовність станів, що проходить об'єкт.

Вивчення права у його динамічному розвитку, погляд на нього, як на феномен, що змінюється, дозволяє досліджувати часові й тим самим причинно-наслідкові зв'язки у праві. Засновник семіотики Ф. де Соссюр, який докладно висвітлив синхронні та діахронні аспекти пізнання знаків, зазначав, що у будь-якій науці, у тому числі й у правовій, можна виокремити дві осі, по яких розташовуються об'єкти, що входять до їх компетенції:

1) вісь одночасності, яка характеризує взаємозв'язки між явищами, що співіснують, де виключено будь-яке втручання часу;

2) вісь послідовності, на якій ніколи не можна розглядати більше однієї речі відразу, і по якій розташовуються усі явища першої осі з усіма їх змінами [8].

Отже, завжди є можливим, як синхронне вивчення права та його знаків, так і діахронне, причому вони не є взаємовиключними. Слід далі зазначити, що чим складніше і більш чітко організована система знаків, тим більшою є необхідність саме внаслідок складності цієї системи вивчати її послідовно, по обох осях.

Саме на засадах діахронного порівняння в сучасній російській юридичній науці формується школа хронодискретного моногеографічного порівняльного правознавства, яка, на відміну від традиційного порівняльного правознавства, об'єктом дослідження обирає не аналогічні правові інститути, які мають місце в різних державах в один час, а правові інститути, які мали місце в дореволюційній Росії та відродженні в Російській Федерації за умови відсутності між ними прямої спадковості (наприклад, історія суду присяжних) [9]. Таким чином, у рамках цього наукового напрямку порівняльного правознавства діахронно вивчаються правові знаки, які у процесі свого функціонування у межах однієї правової системи не функціонували протягом певного часу, дослідження можуть базуватися на відслідкуванні змін, що відбулися у цих знаках, причому одразу у двох частинах – означаючій та означуваній.

Діахронні дослідження, що дають уявлення про еволюцію змісту того або іншого правового знаку, є важливою умовою розуміння суті знаку, оскільки зазвичай норми й інститути сучасного права несуть на собі відбиток минулого. Справедливість такого твердження є особливо очевидною для правових систем, що розвиваються протягом століть еволюційно, без корінних ломок і революцій, де деякі правові норми діють століттями. Порівняльно-діахронний аналіз не обмежується з'ясуванням минулого ходу розвитку правових знаків, але є засобом для вивчення діючого права, а також для визначення майбутнього правової системи. Аналіз правових систем та знаків у часі дає можливість виявити тенденції їх розвитку,

створити науковий прогноз, що є вельми важливим для сучасних порівняльно-правових досліджень, адже визначення векторів можливого подальшого розвитку правових систем та їх складових елементів дозволить більш точно охарактеризувати правову карту світу.

Висновки. Таким чином, семиотичний підхід має широкі можливості застосування в порівняльно-правовій науці. Аналіз інформації за допомогою семиотичного підходу дозволить уникати великої кількості помилок, неправильних ототожнень правових знаків, що використовуються в рамках різних правових систем та досліджуються порівняльним правознавством, здійснювати дослідження комплексно та на високому науковому рівні. Охарактеризовані в статті напрями використання семиотичного підходу у порівняльному правознавстві є лише першими, в рамках вітчизняної науки, спробами осмислити можливості даного методологічного підходу і мають бути розширені та вдосконалені.

Список використаних джерел:

1. Дамирли М.А. Сравнительное правоведение: актуальные проблемы эпистемологической саморефлексии (некоторые критико-полемические размышления) // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. – 2006. – С. 88–99.
2. Степанов Ю.В. Мире семиотики // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект, 2001. – С. 5–45.
3. Кронгауз М.А. Семантика: учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. завед. – 2-е изд., испр. и доп. / М.А. Кронгауз. – М.: Издат. центр «Академия», 2005. – 352 с.
4. Соломоник А.Б. Позитивная семиотика: О знаках, знаковых системах и семиотической деятельности / под ред. Г.Е. Крейдлина. – 2-е изд. / А.Б. Соломоник. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011. – 192 с.
5. Соломоник А.Б. Синтаксис в знаковых системах (с приложением дополненного словаря семиотических терминов). 2-е изд. / А.Б. Соломоник. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011. – 288 с.
6. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст – семиосфера-история / Ю.М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
7. Тороп П.Х. О месте поэтического перевода в семиосфере / П.Х. Тороп // *Respectus philologicus*. – 2003. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filologija.vukhf.lt/3-8/baljasn.htm>
8. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sbiblio.com/biblio/archive/sossur_kurs/?search=%f1%ee%f1%fe%f0#st.
9. Демичев А.А. Методологические принципы научной школы хронодискретного моногеографического сравнительного правоведения / А.А. Демичев // *Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права: Право. Економіка. Управління*. – 2002 – 2009. – Вип. 2. – С. 6–11.

